

ישראליות בבריסל - לחיות בבועה ישראלית

אפרת צדיק*

תקציר

השאלה הסוציולוגית "מדוע אנשים מהגרים" מפנה את מקומה, במחקרים עכשוויים, לשאלות העוסקות בתהליכים שעוברים המהגרים בהגירה ועל חוויית ההגירה עצמה (Easthope, 2009). מאמר זה מתאר את חוויית ההגירה של נשים ישראליות בבלגיה מנקודת מבטן של הנשים עצמן באמצעות מחקר העוסק בהגירה, בזהות ובמגדר. תהליך ההגירה מעלה אצל המהגרות הישראליות שאלות, תפיסות והבנות בנוגע לזהותן בהיבטים שונים: זהות נשית, אימהות, מקצוע, יהדות וישראליות.

זהות האדם מתהווה ונבנית מחדש, לסירוגין, במשך חייו. כאשר מדובר בחברה מהגרת תהליך זה מואץ ושאלות בנושא זהות עולות בעקבות עזיבת המקום המוכר והמפגש עם חברות אחרות. חייהן של הנשים הישראליות בבריסל מלמדים אותנו על התנסות של חברה בהגירה בתקופה של שינויים חברתיים מהירים, ובכללם הגירה של בעלי ידע אשר ברוב המקרים מהגרים לתקופת זמן מוגבלת.

המאמר עוסק בשאלות על זהותן של הנשים הישראליות ובמשקם של זהות זו לתחומי חיים שונים. הגירתן למקום מגורים חדש פותח דיון עצמי בשאלות קיומיות הכרחיות עבורן. במאמר נידונה בהרחבה השתלבותן של הישראליות בחיי הקהילה היהודית בבריסל כמכניסם לחיזוק הזהות הישראלית שלהן. החיבור לקבוצות ישראליות של חברים מאפשר לנשים להתחבר מחדש, לדוגמה, באמצעות מנהגים דתיים שונים. הקבוצה המקומית הקרובה (Proximal Host) (Lev Ari, 2008) היא הקבוצה הישראלית ולא דווקא היהודית המקומית. חיבור זה יצר את הבועות החברתיות בהן דן בהרחבה מאמר זה.

מילות מפתח: זהות, הגירה, מגדר, בועות חברתיות, יהודים, ישראלים, אינטגרציה, בריסל

*אפרת צדיק, דוקטורנטית באנתרופולוגיה, היחידה ליכויית האדם, אוניברסיטת לובן, בלגיה

מבוא

אוכלוסיית העולם נעה בין תרבויות, ערים ומדינות, בין אם לצורך שינוי במצב הכלכלי ובין אם לצורך מציאת מקלט. מסלול זה אינו פשוט עבור המהגרים. הספרות הסוציולוגית והאנתרופולוגית מדברת כיום יותר ויותר על הגירה של בעלי ידע (Favell & al., 2007; Ferro, 2006) כאשר ניידות אינה נתפסת רק כממד פיזי של מעבר ממקום למקום, מכיוון שקיימים כיום אמצעים טכנולוגיים שהם מעבר למרחב הפיזי כגון מחשב וטלוויזיה (Frello, 2008). ההבנה של "תנועה" הפכה כלי חשוב מאוד בנייתו של תופעות חברתיות ותרבותיות. הניידות המודרנית יצרה רשתות כלכליות וחברתיות היוצרות ארגון מחדש של ארגונים, חיי משפחה, תיירות, חיי חברה וכו'. שינויים אלה שינו את הטבע, את מבנה המשפחה, את המקום הפרטי והמקום הציבורי וכן את הלאומיות (Hannam & al., 2006).

הערים המודרניות הן מקום מפגש בין חברות ותרבויות שונות, המהגרים מכירים את העיר הגלובלית באמצעות המדיה ובכלל זה האינטרנט (Featherstone 2000), וכתוצאה מכך, החיים במקום החדש אינם זרים להם לחלוטין, ישנה היכרות מוקדמת כלשהי גם אם וירטואלית, עם המקום החדש עוד טרם הגעתם לשם. האדם המודרני הוא אדם נייד (Cresswell, 2006) והניידות המודרנית חוצה את הגבולות הפיזיים והתרבותיים שבין מדינות ומאפשרת אינטראקציה בין אנשים מחברות ומתרבויות שונות. בתהליכי הגירה וניידות, משתנה גם תפיסת הזהות האישית והקבוצתית של האדם.

בתקופה הפוסט-מודרנית מדברים על זהויות רבות (Featherstone, 2000). הגירה וניידות מאפשרות, כאמור, מגעים ומפגשים בין תרבויות, במהלכם האדם שואל את עצמו שאלות אודות זהותו ובונה או מחזק את הזהות האישית והקבוצתית שלו בהתאם לטיב המפגש. רמת המחויבות לקבוצה מלמדת על רמת הקונפורמיות לערכים ולנורמות של הקבוצה. בניית זהות נתפסת כפרויקט אינדיווידואלי (Easthope, 2009), שהרי אנשים צריכים להפוך את חייהם לבעלי משמעות, והם מעצבים את זהותם בהתאם למה שפגשו בתהליך הניידות והמפגש עם תרבויות וחברות חדשות, בו מתחדדות השאלות לגבי זהות. תהליך זה אינדיווידואלי ומהיר מאוד ולכן הדור הקודם לא מסוגל לספק תבניות מוכרות לבניית הזהות. זהות ההורים אינה יכולה לספק מקור להזהות וללימוד מאחר שההורים לא עברו בזמנם תהליכים דומים. זהות נוצרת ומתגבשת בתהליך בו כרוך מגע כלשהו עם קבוצות אחרות (Doosje & al., 2000). המפגשים עם תרבויות חדשות יוצרים אינטראקציות בין-תרבותיות, בכללן למידת שפה חדשה, מנהגים חדשים והוויה חדשה, וכל אלה, כאמור, משפיעים על התפתחותה של הזהות האישית. בספרות הסוציולוגית ניתן לראות כי זהויות נתפסות כבן כלאיים (Hybrid). הן אינן קבועות ואינן מתארות שלמות. תרבויות הופכות מסטטיות, הנתונות למקום אחד, למשהו דינמי (Cresswell, 2006), ובשל כך, תחושת השייכות של האדם אינה נתונה למקום אחד. על המהגרים ליצור לעצמם תחושת שייכות לקבוצות שונות במקומות שונים.

על זהות היברידיית כתב הומי באבא (Bhabha, 1996) שעבורו, פיתוח המונח 'תרבות היברידי' נבע מהצורך לתאר את ההבניה של אוטוריטה תרבותית בתנאי של יריבות פוליטית או חוסר שוויון. אסטרטגיות של הכלאה משמשות לחשיפת תנועה של ניכור בסמכות של סממנים תרבותיים. אסטרטגיה של הכלאה (היברידיית) מאפשרת לפתוח מקום למשא ומתן כאשר אין חלוקה שווה של כוח, אך הביטוי של הכוח אינו חד-משמעי. זה אינו משא ומתן שמבטא

הטמעות ואף לא שיתוף פעולה. סוכנויות היברידיות מוצאות את הקול שלהן בדיאלקטיקה שאינה מחפשת עליונות או ריבונות תרבותית. סוכנויות אלה יוצאות מתת-תרבויות שונות כדי לבנות חזון של קהילה וגרסאות של זיכרון היסטורי שיוצרות נרטיב לעמדות המיעוט שהם תופסים - להוות חלק מהכלל.

מקום המחקר - בריטל

רוב ההתיישבות היהודית באירופה החלה בתקופת הכיבוש הרומי. ישנן עדויות כתובות להתיישבות יהודית באירופה (מצבות ורחובות המכונים "רחוב היהודים") כבר מן המאה השלוש-עשרה. בתקופה זו היהודים סבלו מאנטישמיות רבה. במאה השש-עשרה הגיעו אנוסי ספרד לבלגיה והתיישבו בה. הם פיתחו את תעשיית היהלומים בעיר אנטוורפן אך לא זכו לחופש דתי מלא, ונאלצו לנהל את תפילותיהם בסתר. כאשר אוסטריה כבשה את בלגיה ב-1713, יהודים אשכנזים הגיעו לבלגיה. ב-1831, כשבלגיה זכתה בעצמאותה, היא הכירה מיד בזכויות היהודים. יהודי בריטל, בהשפעה צרפתית, התערו יותר בחברה הכללית עד כדי התבוללות, ובאנטוורפן, תחת השפעה פלמית, היהודים נהגו אורח חיים מסורתי יותר. הבחנה זו בין הערים קיימת עד היום. ערב פרוץ מלחמת העולם השנייה חיו בבלגיה יותר מ-100,000 יהודים. יהודי בלגיה נשלחו למחנות ריכוז ועבודה, בעיקר לאושוויץ, ורק מעטים שרדו למרות מבצעי ההצלה הרבים שהפעילו ארגונים שונים כגון הכנסיה הנוצרית, והסתרת ילדים רבים בקרב משפחות בלגיות נוצריות. לאחר המלחמה הגיעו לבלגיה יהודים רבים, בעיקר מהגרים שהמתינו לאישורי הגירה למדינות אחרות, והקהילה היהודית בנתה עצמה מחדש. כיום מונה האוכלוסיה היהודית בבלגיה כ-35,000 נפש, רוב היהודים מתגוררים בבריטל ובאנטוורפן, ומשתייכים לשכבה סוציו-אקונומית בינונית. בבריטל לבדה חיים כ-15,000 יהודים (Oreck, 2011).

ישראלים רבים מהגרים למדינות שונות בעולם וישנם יותר ויותר מחקרים ומאמרים על התערות הישראלים במדינות החדשות (Brent, 2009; Ilani, 2008; Lev Ari, 2008; Rocker, 2008). ברנט (Brent, 2009) מצא שרוב הישראלים המגיעים לקנדה מדווחים על מחסומים ביחסיהם עם הקנדים ובכלל זה עם היהודים הקנדים. הם יצרו רשתות חברתיות אחד עם השני, אך הזהות היהודית שלהם חלשה מזו הישראלית. ממצאים דומים דווחו על-ידי רוקר (Rocker, 2008). באנגליה ובצרפת הישראלים לא מרגישים שייכות לקהילה היהודית המקומית (Ilani, 2008). במאמר זה יוצגו ממצאים דומים וידונו הסיבות האפשריות לנטייה זו.

בירת בלגיה, בריטל, קבלה מעמד של אזור עצמאי ב-1989, היא אינה שייכת לא לצד הפלמי ולא לצד הצרפתי. כבירת האיחוד האירופי, בריטל היא עיר קוסמופוליטית, שוכנים בה משרדי הנציבות והפרלמנט האירופי, מטה נאט"ו וכן שגרירויות רבות ובשל מעמדה הבינ-לאומי נמצאים בבריטל מהגרים רבים השוהים בה לפרקי זמן שונים.

אין אומדן פורמלי לגבי מספר הישראלים החיים בבריטל. אלה מגיעים אליה למטרות שונות ולא תמיד נרשמים בשגרירות הישראלית. ניתן לחלקם לשלוש קבוצות עיקריות: (1) ישראלים שהגיעו לבריטל למטרות עבודה, אך לא נשלחו מטעם חברה כלשהי. אלה נדרשים לטפל בעצמם בכל הקשור לניירת ולאישורי ההגירה. לקבוצה זו ממשק גדול יותר עם החברה הבלגית; (2) ישראלים העובדים בבריטל מטעם מקום עבודתם, בכלל זה שגרירות ישראל, אל-על וחברות ישראליות אחרות. לקבוצה זו ממשק רופף עם החברה הבלגית ועם הביורוקרטיה

הבלגית; ו-3) ישראלים הנשואים לבני זוג בלגים. קבוצה זו מקיימת מערכות יחסים עם הישראלים מצד אחד ועם היהודים הבלגים מצד שני.

הנשים לומדות מהר יותר את השפה המקומית, בדרך כלל צרפתית, הן מקבלות אישורי עבודה בלגיים מיד לאחר נישואיהן ורובן עובדות. הישראלים בבריסל מחולקים לקבוצות חברתיות שונות. היחסים והמסגרות החברתיות נבנים בעיקר דרך בתי הספר בהם לומדים ילדיהם או דרך מקום העבודה, שגרירות ישראל או חברות ישראליות אחרות.

בשנת 2009 הוקם "הבית הישראלי" עבור הישראלים השוהים בבלגיה. מטרת הקמתו הייתה לרכז פעילויות בנושאים שונים למבוגרים ולילדים, דוגמת ימי זיכרון, הרצאות ומסיבות. בשנה האחרונה הפך מאגר כתובות הדואר האלקטרוני של הבית הישראלי למקור חיוני למידע עבור ישראלים השוהים בבלגיה ובכלל זה הצעות עבודה ומודעות מכירה לקראת עזיבה, אך לצערם של ישראלים רבים נפסקה בו כמעט לגמרי הפעילות החברתית והתרבותית. הפעילות היחידה שהתקיימה בשנה האחרונה הייתה יום הזיכרון לחללי מערכות ישראל ונצפתה בו השתתפות דלילה של ישראלים ביחס לשנה הקודמת.

הגירת נשים

יומוט (Umut, 2003) טוען שבספרות על הגירת נשים אין התמקדות בתרומתן של הנשים בהבניה הקהילתית, בספירה הציבורית. נשים נתפסות כפסיביות, וככאלה שאילוצים הביאו להגירתן. סקריניזי (Scrinzi, 2003) טוענת שבניתוחים של הגירת נשים מושם דגש על הספרה הביתית.

בארצות הברית היה חוק שחייב נשים להגר לכל מקום בו בחר בן זוגן לגור. החוק נעלם אך המנהג נותר (Williams, 2000). דרישות שוק העבודה בארצות הברית הן שהגבר יהיה עובד "אידיאלי", ובין היתר קובעות היכן יגור עם משפחתו, מה יהיו קשרי החברה של המשפחה, איך יתבצע השילוב בין העבודה והבית ואף משפיעות על תכנון הקריירה של בת הזוג. נשים מאפשרות לגברים להיות עובדים אידיאליים, הן עוברות איתם ממקום למקום וחוסכות להם את ההתמודדות עם הקונפליקטים והבעיות הקשורים בניהול משק הבית והטיפול בילדים, כך הגברים מתפנים לעבודה מחוץ לבית ולהגשמת ייעודם כעובדים.

נשים ככלל, לעומת זאת, מראות פחות מוטיבציה להתקדם לאחר לידת הילד הראשון. הן אולי יחזרו למקום עבודתן הקודם ויבקשו להישאר באותה משרה, אך מהר מאוד יפחיתו את שעות העבודה, ירדו להיקף משרה נמוך יותר או אף יפסיקו לעבוד (Bailey, 2000; Cheal, 2002). בהקשר זה, הגירה לצורך שיפור במצב הכלכלי נתפסת באופן שונה אצל נשים וגברים. עבור גברים, טוען שיל (Cheal, 2002), הגירה לצורך שינוי מקום העבודה נתפסת באופן חיובי אם כתוצאה מההגירה יחול שינוי במצבם הכלכלי והם יזכו לקידום מקצועי. הגבר תופס אחריות למשפחה כקשורה להיבטים כלכליים, ואילו אישה, באופן כללי, "קשורה למעבר" (Tied Mover) (Bielby & Bielby, 1992). ביילבי וביילבי מראים שאישה קשורה לנסיבות משפחתיות אשר לא תמיד עולות בקנה אחד עם הצרכים והרצונות האישיים שלה. כמו כן, עולה ממחקרם שגם נשים קרייריסטיות לא ממהרות להגר בעבור עבודה טובה יותר, ומשפחות עם שני מפרנסים נעים פחות ממקום למקום. מחקרם של ביילבי וביילבי מצביע על כך שההחלטה להגר קשורה באמונות לגבי התפקידים המגדריים. גבר בעל תפיסה מסורתית לא יאפשר לבת זוגו להתערב בקבלת החלטות הנוגעות לקידומו.

גרסון (Gerson, 1987) מצאה שנשים רבות פנו לספרה הביתית לאחר הולדת ילדן הראשון, זאת למרות שלפני כן עבדו מחוץ לבית. הבחירה של נשים בקריירה הגברית 'משתלמת' לנשים מכמה סיבות, בין היתר כתוצאה מרצונן להמנע ממתחים, מפני שמשכורתו הגבר מספיקה כדי לאפשר להן לא לעבוד, מחוסר רצונן לעבוד במקומות שלא צפוי בהם קידום לאישה וכן כתוצאה מלחצים סביבתיים להולדת ילדים.

בספרן הידוע *The Second Shift. Working Parents and the Revolution at Home* מתארות משונג והוכשילד (Hochschild & Machung, 1989) את הקשיים בהם נתונה האישה כשהיא יוצאת לעבודה מחוץ לספרה הביתית. הן טוענות שנשים רבות חצויות בין אידאולוגיה מסורתית למציאות מודרנית. במעבר למקום אחר, במיוחד במעבר לארץ אחרת, נשים רבות מוצאות את עצמן בספרה הביתית בשל בחירה מודעת בהשקעה בקריירה של בני זוגן. בחירה זו מאפשרת להן לבחור בתפקידן המסורתי מבלי להרגיש דיסוננס בשל ערכים מודרניים המבכרים יציאתה של אישה לשוק העבודה והגשמה עצמית שלה. במחקרה של בויס (Buijs, 1993) על נשים שהגרו בעקבות בני זוגן, נמצא שלנשים תפקיד חשוב בהגירה בתמיכתן בבני זוגן. יתרה מזאת, בשל היותן אחראיות לשמירה על שגרת הבית ועל הטיפול בילדים, הן לא מודעות למיצב (סטטוס) שלהן. אחת מן ההשלכות של הגירה היא יציאתה של האישה משוק העבודה ובשל כך היא הופכת לתלויה בהכנסתו של בן זוגה. תחושת התלות הכלכלית בבן הזוג מדווחת במחקרו של קומר (Comer, 1987). קיים מיתוס לפיו הכסף שמרוויח הגבר שייך לשניהם, אך בפועל, לא לכל הנשים יש גישה לכסף זה. נשים מדווחות על נקיפות מצפון כאשר הן קונות משהו עבור עצמן, בעוד הרכישות עבור הבית או הילדים נתפסות אצלן כמוצדקות. חשיבות הרשתות החברתיות עבור מהגרים נידונה במחקרים רבים. בספרה של גורדון (Gordon, 1987) העוסק בחוויות של נשים המהגרות בעקבות בני זוגן, נשים דווחו על חיבור לחיי החברה של בני זוגן. חלקן נאלצו לשנות את עיסוקן או להפסיק לעבוד, וכתוצאה מכך חשו בדידות חברתית ותלות רבה בבני זוגן.

שיל (Cheal, 2002) טוען שמשפחות לא חיות בבדידות, הן מתקשרות לקבוצות אחרות בשל הצורך ביחסי הדדיות חברתיים לצורך קבלת משאבים ותמיכה. בשדה המחקר שלו ב-West Haven, נשים יצרו קבוצות של מעורבות חברתית. בויס (Buijs, 1993) הראתה שנשים מהגרות בנו לעצמן זהות קולקטיבית בהתכנסויות חברתיות באמצעות שירה ומוזיקה. במאמרה של טסטסגלו (Tastsglou, 2006) על נשים מהגרות לקנדה, נמצא שלנשים שם יש תחושת ביתיות אך הן לא רואות בקנדה את ביתן. המכניזם בו השתמשו כדי להרגיש "בבית" הוא בניית מערכת רחבה של יחסים וקשרים חברתיים, אך בשל העובדה שנשים מהגרות עובדות פחות, הן גם מתערות פחות. התערות כלכלית ומקצועית חשובה מאוד להתאקלמות חברתית ולתחושת ביתיות. במאמר של עבדולרחים (Abdulrahim, 1993) אודות נשים שהגרו מלבנון לגרמניה, מתוארת הפעילות החברתית והעזרה ההדדית לה נחשפו הנשים בהגיען לגרמניה. המהגרות החדשות התקבלו על-ידי המהגרים הוותיקים וזכו לעזרה בהתנהלות היומיומית בתחומי החיים השונים. התמיכה החברתית הייתה מאוד משמעותית להתאקלמות הנשים בגרמניה, והיא חשובה בעיקר במקרים בהם מגיעים המהגרים מתרבויות מסורתיות לתרבויות מודרניות יותר. במחקרה של שרעבי (2005) על נשים תימניות במושב רביד נמצא שהנשים המסורתיות התמודדו עם מציאות חדשה ומודרנית, וחלק מתהליך הלמידה שלהן התאפשר הודות לסיוען

של מהגרות תימניות ממושב שכן. באופן כללי, הן שילבו את הישן והחדש בתהליך של סינקרטיזם.¹

לגבי השאלה האם בצד ההגירה יש לנשים רווח או הפסד - התשובה אינה חד-משמעית. לפי בויס (Buijs, 1993), לעתים יש בכך הפסד המתבטא בתלות האישה בבן זוגה ובילדים, בבידודה ממשפחתה ובחוסר יכולתה להתפתח באופן עצמאי ועוד. מנגד, הגירה יכולה לשמש כמנוף לנשים ולפתיחת אפשרויות חדשות שלא היו קיימות עבורן בארץ המוצא, כמו למשל בקרב העולות מתימן (שרעבי, 2005) או מאתיופיה לישראל (ליפקין ושרעבי, 2012). טסטסגלו (Tastsglou, 2006) מדברת על הצורך של נשים מהגרות להיענות לאתגרים ולהפוך אותם לאפשרויות. על העצמת נשים כתבו ליפקין ושרעבי (2012) במחקרן על נשים יוצאות אתיופיה בישראל. באמצעות פרוייקט "אשת חיל" רכשו הנשים ידע בתחומים שונים וקבלו פרקטיקה מקצועית. במחקר זה נמצא כי קיום ערכים מסורתיים ובן זוג שאיננו תומך עלולים להוות מכשול. בדומה לכך, במחקרו של ימוט (Umut, 2003) העוסק בנשים תורכיות בגרמניה נמצא שנאמנותן של הנשים לבית ולמשפחה מנעה מהן התערות בחברה ואינטגרציה מלאה בחיי המקום.

שאלת המחקר

שאלת המחקר מתמקדת בזהות האישה הישראלית בתקופה של שינויים חברתיים מהירים. איסטהופ (Easthope, 2009) טוענת שמעבר לשאלה מדוע אנשים מהגרים, חשוב לתת את הדעת על השאלה כיצד אנשים חווים, מבינים ומנהלים משא ומתן בנוגע להגירתם. עניינו של מחקר זה בשאלת החוויה של הנשים את הגירתן. בדומה למחקרה של טסטסגלו (Tastsglou, 2006) על נשים מהגרות בקנדה, גם המחקר הנוכחי בוחן את המכניזם החברתי באמצעותו המהגרות מרגישות נוחות במקום החדש, ובוחן את השפעת מעברי הגבולות על זהות המהגרים. השאלות שייבחנו הן: (1) מהן הזהויות הדומיננטיות בחייה של האישה המהגרת; (2) כיצד ההגעה לבריסקל משפיעה על זהויות אלה; ו-(3) מהו המכניזם החברתי שתומך בעיצוב זהויות אלה.

מתודולוגיה

מאמר אתנוגרפי זה מבוסס על מחקר שנערך בשיטת התצפית המשתתפת. החוקרת חיה בבריסקל כ-12 שנים, עבדה בבתי ספר יהודיים, השתתפה באירועים שונים בחיי הקהילה היהודית והישראלית, כגון סדר פסח קהילתי, מסיבת יום העצמאות, ערבי נשים, ימי זיכרון, מסיבות בחגים ועוד, ובשלב מאוחר יותר אף עבדה בארגון ישראלי בבריסקל. העבודות במסגרות ישראליות ויהודיות חשפו את החוקרת לקבוצות שונות של אנשים בקהילה היהודית ואפשרו עריכת תצפית משתתפת מלאה. החוקרת מרגישה חלק מהקהילה היהודית בבריסקל וחלק מקבוצות הישראלים.

המחקר הנוכחי מהווה דוגמה ל'מחקר בבית' בו החוקרת דנה באספקטים שונים בחיי הקהילה בה היא חיה. בשנים האחרונות מתקיים דיון רחב בנושא בספרות האנתרופולוגית והסוציולוגית (ראו למשל, Wilding, 2007; Waterston, 2005; Wade, 1984; Peirano, 1998). הדיון מתמקד בין היתר ברמת מעורבות החוקר בשדה המחקר (D'Andrade, 1995; Schepher- Hughes, 1995). מחקרים רבים נכתבים בתחום האנתרופולוגיה על הגירה ועל מקום החוקר במחקרים מסוג זה (Wilding, 2007). 'מחקר בבית' מעלה שאלות אתיות רבות, ביניהן שאלת

האובייקטיביות של החוקר. במחקר הנוכחי החוקרת מודעת לשאלה זו ומתמודדת עמה בדרכים שונות. הבעיה העיקרית של שימוש בדברים שנאמרו שלא במסגרת הריאיון שנערך לצורכי המחקר, נפתרה על-ידי שקיפותה של החוקרת לאורך כל המחקר. על מנת שלא לעבור על כללי האתיקה, הנשים שדבריהן צוטטו מתוך שיחות שאינן חלק מהריאיון, התבקשו לתת את הסכמתן לשימוש בדבריהן.

להשלמת המחקר נערכו ראיונות פתוחים עם 40 נשים ישראליות ויהודיות. חלק מהן נבחרו לאחר היכרות מסוימת עם החוקרת באירועים שונים ובקבוצות חברתיות שונות. האחרות נבחרו בשיטת 'כדור השלג' שבה נשים מקבוצות שונות המליצו על נשים נוספות. כל הנשים הן יהודיות ואמהות. הבחירה בנשים כאוכלוסיית המחקר נעשתה מאחר ובהגירה, כאשר התא המשפחתי עוקר למקום אחר, האישה עוברת תהליכים שונים הקשורים בזהותה. תהליכים אלה נותנים אותותיהם על התא המשפחתי. בויס (Buijs, 1993) מתארת בספרה את התהליך שנושם עוברות במהלך הגירה בעקבות בן הזוג, ולטענתה אין תשובה חד-משמעית לגבי ההפסד או הרווח במעמדן של אותן נשים. סוגיה זו תידון בהרחבה במאמר. הנשים נשאלו שאלות על תהליך קבלת ההחלטות לגבי ההגירה, על חייהן בבריטל, ועל זהותן בתחומים שונים כגון: נשיותן, היותן רעיות ואמהות, מקצוען, דתן ולאומיותן.

אוכלוסיית המחקר

המחקר נערך בבריטל בין השנים 2007-2011, והתמקד באוכלוסייה הישראלית בבריטל. במחקר רואיינו 15 ישראליות ששהו בבריטל באותה תקופה, 17 יהודיות בלגיות ו-8 נשים יהודיות שהיגרו ממדינות אחרות. שלוש נשים חזרו זה מכבר לישראל. טווח הגיל של הנשים הוא 25-56. כל הנשים הן אמהות לילדים הלומדים במסגרות חינוכיות שונות, ממעון ועד תיכון. אישה אחת היא אם חד-הורית לילדים מאומצים. שתי נשים התגירו. 11 מהישראליות שרואיינו הגיעו לבריטל בעקבות עבודתם של בני הזוג, ו-4 נשואות לבלגים. ל-36 נשים יש תעודה אקדמית אחת לפחות, ול-4 נשים אין תעודה כזו. המרואיינות דווחו על רמה כלכלית בינונית ומעלה.

הבחירה בנשים כמוקד המחקר נעשתה מאחר שכאשר משפחה מהגרת, האישה עוברת תהפוכות אישיות וחברתיות הקשורות בה ובמשפחתה. בשינויים חברתיים מהירים אלה מתחדדות שאלות בנושאים אישיים ובנושאים הקשורים בזהות האישית והחברתית של האישה. לאישה יש תפקיד מאוד חשוב בהגירה הבא לידי ביטוי בתמיכה בתא המשפחתי שלה (Buijs, 1993). נמצא שכאשר נשים נתנו תמיכה, הצלחת בן הזוג היתה רבה יותר. במסגרת המשפחתית, לאישה תפקיד חשוב בהטמעות בחברה החדשה (Lev Ari, 2008), ויש לה נקודות ממשק רבות ורחבות יותר עם החברה הקולטת (Tastsglou, 2006). בדרך כלל בן הזוג נמצא במקום עבודתו ואינו חשוף להתמודדויות שהנשים חשופות להן (Gordon & Jones, 1987).

במחקר זה לא נערכו ראיונות פורמליים עם גברים המהגרים בעקבות בנות הזוג, אך נוהלו שיחות רבות עם גברים כאלה. המחקר לא מתעלם מהתופעה, בבריטל יש יותר ויותר גברים הבאים בעקבות בנות זוגם וניתן לערוך בהמשך מחקר השוואתי.

ממצאים

הבועה הישראלית

עבור הישראליות בבריטל, המקום החדש יוצר צורך לבחון את השתלבותן החברתית. הישראליות שרואיינו למחקר זה בטאו צורך חזק מאוד בהשתלבות חברתית במקום. הן בוחנות

את השתלבותן דווקא בהקשר הישראלי ולא הבלגי. המהגרות הישראליות יוצרות לעצמן קבוצות השתייכות אליהן הן מרכזות את כל המאמץ החברתי שלהן. בחינה של נשים משלוש הקבוצות השונות הציגה ממצאים דומים. הישראליות הנשואות לבלגים נפתחות יותר לקבוצות שונות בכללן ליהודיות הבלגיות, זאת בשל שתי סיבות עיקריות: הראשונה היא שהנשים עושות מאמץ ללמוד צרפתית בשלב מוקדם יחסית להגעתן, והסיבה השנייה היא בשל הקשרים החברתיים הקיימים של בני זוגן. עם זאת, כל הישראליות דווחו על יחסים משמעותיים יותר עם ישראליות אחרות.

דליה, בת 38, עובדת במסגרת ישראלית, וכמעט שאינה מקיימת יחסים חברתיים קרובים עם הקהילה היהודית. האפשרות ליצור מערכות יחסים בסביבה ישראלית, במקום עבודתה, מספקת אותה ולכן אינה עושה מאמצים למצוא חברים מעבר לקבוצה סגורה זו.

מראיינת: יש לך קשר קרוב עם אנשים מהקהילה היהודית?

דליה: קשר קרוב זה הגדרה יחסית חזקה. לא אין לי קשר קרוב. פה ושם הוזמנו לארוחות. עדיין [...] גם בעלי כל הזמן עסוק וגם כשהוא לא עסוק אנחנו עם החברים הישראלים שלנו. בחברות צריך להשקיע. חברות זה משהו שצריך כל הזמן לטפח. זה לא מספיק שהלכת פעם אחת לארוחה וזהו. זה להפגש ולהפגיש ולעשות ארוחות ביחד. מראיינת: ולקבוצה הישראלית האחרת (זו שאינה במקום העבודה) את מתחברת?

דליה: בשביל להיות כנה, אני משקיעה במקום העבודה.

מראיינת: יותר נוח?

דליה: כן. יש שם הרבה אנשים ואין לי כוחות מעבר לזה.

קרן, בת 45 אם לשלושה ילדים הביעה את הצורך החברתי:

כל מה שאני עושה עכשיו זה לחבר את המשפחה לחברה. אני ממש מרגישה שאני עובדת! מאוד חשובה לי ההשתלבות החברתית. חשוב לי שאני אשתלב, שיהיו לילדים שלי חברים.

עבור קרן, נושא ההשתלבות החברתית שלה ושל משפחתה עומד במרכז עיסוקיה לאורך זמן. בכל הזדמנות בה שוחחתי איתה היא העלתה את חשיבות הנושא עבורה. ביתה היה תמיד מלא באנשים, בילדים ובחברים. לה עצמה היה חשוב להרגיש חלק מהקבוצה הכללית. על מנת להרגיש שייכת למקום ולחברה בה היא חיה, קרן ארגנה מספר אירועים בביתה לקבוצות גדולות של חברים ואף התנדבה במסגרות שונות. היא עמלה רבות על השתלבות בקבוצות הישראלים, בקבוצת היהודים הבלגים ואף בקרב מהגרים זרים במסגרת בית הספר הבין-לאומי. למרות כל מאמצייה להשתלב בקבוצות חברתיות אחרות, הקבוצה הישראלית היתה המשמעותית ביותר עבורה.

רוב הישראליות מדווחות על קשרים משמעותיים יותר עם ישראלים אחרים לעומת הקשרים שיש להן עם הבלגים או אף עם היהודים הבלגים. מחקר זה, בדומה לממצאי המחקר של לב ארי (ראו אצל Ilani, 2008) מלמד על קשרים של הישראלים על בסיס של יחסי חברות אישיים. שגרירות ישראל עשתה ניסיון לכנס את הישראלים במסגרת הבית הישראלי וליצור קהילה ישראלית, אך במחקר זה אטען שההצלחה היא חלקית. הישראלים מגיעים לפעילויות, לא תמיד בקבוצות גדולות, אין חלוקת תפקידים פורמלית, למעט מי שעומדת בראש ההתארגנות ומקבלת שכר מטעם שגרירות ישראל. הישראלים מרגישים שייכות גדולה יותר לקבוצת החברים ולא ל"בית הישראלי". בשנה הראשונה לפעילותו, כאשר כל הפעילים בו היו

מתנדבים, ההצלחה הייתה גדולה יותר, מספר האירועים היה רב יותר והשתתפו בהם יותר ישראלים, חלקם הגיע לאירועים כדי לתמוך בחברותיהם המתנדבות.

אחד הממצאים הבולטים במחקר הוא היווצרות ה"בועות": אלה הן קבוצות חברתיות אליהן מרגישים האנשים שייכות חברתית כלשהי ואיתן הם מזדהים. בועות אלה משיקות אחת לשנייה במקומות מסוימים כמו בית הספר או הבית הישראלי, אך אינן מתערבבות ממש אחת בשנייה. הקבוצות הישראליות לרוב גם אינן מתערות בקהילה היהודית המקומית. יש לציין כי הקהילה היהודית עצמה היא הטרוגנית מאוד ומורכבת מקבוצות שונות. הבועות החברתיות מכונות "מעין-קהילות" (Quashi Communities). הקהילתיות מתבטאת בתחושת השייכות לקבוצת החברים. באופן לא פורמלי נוצרים תפקידים כמו מארגנת אירועים, גזברית שאוספת כסף למתנות, וכיוצ"ב. הפעילויות החברתיות כוללות חגיגת ימי הולדת, מסיבות חגים ועוד. הגברים, בשל העובדה שהם עסוקים בעבודתם רוב הזמן, מתפנים פחות ליצירת המסגרות החברתיות. להם ישנה מסגרת שונה של יחסי קולגות במקום העבודה. המסגרות החברתיות הנוצרות על-ידי הנשים, משרתות, למעשה, את המשפחה כולה: מאורגנים טיולי משפחות, מסיבות פרידה, התארגנות של גברים לפי תחומי עניין כגון כדורגל, כדורסל, ערבי תרבות וטיולים. יחסים חברתיים אלה יוצרים "בועות חברתיות" מהן קשה להתרחק בשל האינטנסיביות שמאפיינת אותן. לא אחת נשמעו טרוניות על אינטנסיביות זו, ולא אחת נשים הצהירו על התרחקות. למעשה, התרחקות זו חלקית מאחר שכמעט כל תחומי החיים מתחברים ונשארים בבועה הישראלית, כפי שראינו לעיל.

שלא כמו במחקרה של טסטסגלו (Tastsglou, 2006), שם נמצא כי המהגרות התחברו עם מהגרות אחרות ויצרו מעורבות חברתית בחברה הקולטת, הרי בבריסל נשארו הנשים הישראליות, באופן כללי, בקבוצות הישראליות ורק במקרים בודדים השתייכו לחברה היהודית המקומית. הישראליות הנשואות לבני זוג מקומיים נעות בין הבועות השונות. יש להן יותר קשרים עם יהודיות מקומיות, ברוב המקרים הן עובדות ולכן יש להן קשרים גם עם עמיתים ממקום עבודתן. נשים הנמצאות בבריסל זמן רב יפתחו יותר קשרים עם יהודיות מקומיות. עם זאת, הן ידווחו על קשרים משמעותיים יותר עם ישראלים אחרים.

רינת, בת 45, תיארה את היחסים החברתיים שלה באופן הבא:

אני מרגישה שאני חיה בבועה. אני חיה בבדידות מהשכנים שלי. אל תשכחי שאני באה מקיבוץ [...] גם בעיר יש לך שכנים. פה אין לך אף אחד. ניסיתי ליצור קשר עם השכנים שלי. אחת מהן אמרה שהיא תזמין אותנו לקפה בקיץ [...] אין קייצים בבלגיה. אף פעם לא הזמנו. אני מרגישה לבד [...] אני מרגישה בוושה שאין לי קשרים אפילו לא בקהילה היהודית הבלגית. זה מאוד קרוב אלי כי עבדתי בסוכנות הרבה מאוד זמן [...]

חיפוש היחסים החברתיים מחזיר את הנשים למקום המוכר, הישראלי. רוב הנשים שראיינו למחקר בטאו את הנוחות שאיפשרה להן החברה הישראלית בבריסל. ממאמרה של סקווינגטון (Skevington, 1989) ניתן ללמוד שהנשים מעריכות את היחסים האמוצינוליים שהן מפתחות עם האחרים. המהגרות הישראליות בבריסל בונות מערכות יחסים עמוקות עם ישראליות אחרות תוך זמן קצר. יכולתן לבטא עצמן בשפתן, היכרותן את השפה הלא-מילולית ואת הנורמות והמוסכמות ביחסי החברות, מאפשרות להן חיבור אמוצינולי חזק יותר לחברותיהן. מאחר שלא תמיד ידוע לישראליות כמה זמן ישהו בבריסל, הן זקוקות ליחסים חברתיים עמוקים הנבנים בפרק זמן קצר. רבים מהישראלים עוזבים לאחר זמן מה, וזה דורש חיבורים חדשים

מהירים ואינטנסיביים. הציפיות החברתיות גבוהות מאוד, בעיקר בשל העובדה שהן מגיעות לבריסל ללא משפחה מורחבת ומעגל חברים מוכר וקרוב. הן נעזרות אחת בשנייה לקבלת מידע בתחומים שונים, בהשגחה על הילדים, בהסעות לבית הספר ועוד. קבוצות הנשים מהווה מקור לתמיכה נפשית ורגשית, הן משתפות זו את זו בחוויותיהן ולא חשות שהן לבד. ממצאים אלה דומים לממצאיו של שיל (Cheal, 2002) על משפחות המתחברות למשפחות אחרות בשל התלות שלהן זו בזו, ובשל הצורך בתמיכה ובמשאבים. ההון החברתי והקשרים החברתיים הם מאוד משמעותיים בהגירה. נשים יכעסו אם לא יזמנו לאירועים מסוימים, קטנים כגדולים. הכעס נובע מרצונן של הנשים להרגיש שייכות וכשנמנע מהן אירוע כלשהו, מתערערת תחושת השייכות שלהן לחברה הישראלית ולמקום החדש, במקרה זה לבלגיה. במהלך המחקר שוחחתי עם מספר נשים שהתנסו בחוויה כזו, הן בטאו אכזבה ופגיעה, ובשיחותינו עלו פחד וחשש עמוק מבדידות. מעבר לזאת, כאשר מישהי מרגישה שהיא אינה מחוברת, הציפייה של חיבור למקום החדש דרך הקבוצה הישראלית, נתקלת במפח נפש. החיבור היותר משמעותי עבור הישראליות הוא עם ישראליות אחרות, וכאשר מסיבה כלשהי חיבור זה לא מתאפשר, הנשים נמצאות בתחושה של ריק.

הקהילה היהודית לא מהווה תחליף עבור רוב הישראליות. יש לציין כי נשים שבחרו את החיבור עם הקהילה הבלגית היהודית מדברות צרפתית על בוריה ונשואות לבלגים, ועבורן משפחת בן הזוג הופכת לחשובה והאישה מקפידה לשמור איתה על קשר רציף. מרביתן לא זקוקות לקבוצה הישראלית כדי לפתור בעיות יומיומיות שמתעוררות אצלן.

במאמרם של מלכה וקמה (2011) על ישראלים בניו-ג'רזי, נמצא שישראלים חיים במקום אך שומרים על קשר רציף הדוק ומשמעותי עם ישראל באמצעות הטלוויזיה הישראלית. הישראלים חיים במרחב הישראלי. בבריסל נמצא שהישראלים יצרו מרחב ישראלי באמצעות יצירת רשת חברתית גדולה תומכת. הקשר עם ישראל נשמר באמצעות חגיגת חגים משותפים, יצירת מנהגים ישראלים חדשים המושתתים על מנהגים מישראל כמו ברביקו ביום העצמאות. הרשתות החברתיות הללו מהוות תמיכה חשובה מאוד עבור הישראליות לא רק בשל העזרה המעשית, אלא בעיקר בשל מתן התחושה של "בית" עבורן. כפי שנמצא אצל מלכה וקמה, גם אצל הישראלים בבריסל, השייכות לקבוצת הישראלים מהווה מרכיב חשוב ומרכזי בבניית הזהות הישראלית שלהם. הצורך להיות "כאן" ולהרגיש "שם". 14 מתוך 15 ישראליות דיווחו על יחסים חברתיים משמעותיים יותר עם ישראליות אחרות ועל חוסר בקשר משמעותי עם היהודיות הבלגיות.

שרון, בת 40, אם לשלושה ילדים מתארת את הקלות בחיבור החברתי לישראליות:

זו מנטליות אחרת. אם את רוצה לקבוע עם בלגי, את צריכה לקבוע שבוע מראש. עם הישראליות זה ספונטני. עם הישראלים זה יותר קל. את יכולה לקבוע באותו יום.

לימור, בת 39, אם לשני ילדים נתבקשה על-ידי אחת האמהות הבלגיות להלין את בנה בביתה של לימור. בתגובתה של לימור ניתן לראות את התפיסה החברתית השונה של הקבוצה האחרת ואת מערכת הציפיות השונה מכל קבוצה:

לא האמנתי שהיא בקשה ממני שהוא יבוא לישון אצלנו [...] לא יודעת, בדרך כלל הבלגיות לא מבקשות. יש להן משפחה, ההורים שלו, ההורים שלה [...]

קרן מתארת קשיים הנובעים ממנטליות שונה ומחוסר היכולת להבין את השפה הלא מילולית:

קרן: [...] היינו [אישה בלגית וקרן] על אותו גל, עד שקרה מקרה בו הבנתי שלא משנה מה תעשי, המנטליות שונה.
מראינת: מה קרה?

קרן: מה שקרה זה משהו מאוד מינורי מבחינתי [...] אני יכולה לומר שיש הרבה צביעות [...] יש מה שמעל השטח ומה שמתחת לשטח [...] לא יודעת [...] אנחנו לא רגילים לזה כשבאים ממנטליות ישראלית.

מראינת: כי בישראל הכל מעל השטח?

קרן: כי הכל מעל השטח. הכל ברור. את יכולה לקרוא סימנים. פה כשיש סימנים את לא מבינה אותם. ממש לא מבינה אותם.

הישראליות מרגישות מחויבות גדולה יותר לקבוצה הישראלית. ביטוי לכך ניתן לראות בדבריה של רינה, בת 33:

אין לנו משפחה פה. החברים הופכים להיות המשפחה שלנו. צריך לעזור אחד לשני.

ביטוי למחויבות לקבוצה ניתן לראות גם בדבריה של גילה, בת 36, אם לשניים:

זה הרי ברור שאף אחת לא תשאר לבד בחג. נדאג לה שתעשה עם משפחה כלשהי.

לשאלתי "מדוע לא נוצרים קשרים חברתיים?" קשה להן להצביע על משהו ספציפי. אחת הסיבות שנשמעו היא התחושה של היהודיות הבלגיות, שהקבוצה הישראלית סגורה מאוד.

כך מתארת פנינה את הקשרים החברתיים:

פנינה: אני חושבת שלקבוצה הישראלית יש בעיה גדולה מאוד. אני אוהבת אותם כל אחד בנפרד אבל כאשר הם באים בקבוצה נראה שהם חצופים, חסרי חינוך, הם לא מסתכלים עליך בכלל [...] אני לא בקבוצה הישראלית. יש לי חברים פה ושם. אני יותר עם הבלגים יהודים או לא יהודים. אני יותר עם דוברי הצרפתית. בפעם האחרונה שהיינו בקבוצת הנשים היהודיות [מאורגן על-ידי ארגון חב"ד של האיחוד האירופי Jewish women Club] הגעתי עם שתי חברות. היה לי מאוד קשה ליצור איתן קשר ראשוני. הן לא נתנו לי תחושה שהן רוצות קשר כלשהו. את באה לערבים כאלה לא להשאר עם מי שבאת איתן אלא להכיר גם אחרים. הן לא נתנו לי תחושה שהן רוצות להכיר. הן לא ממש היו מעוניינות לדעת עלי. קבלתי את המסר ש"את אולי חכמה אבל את לא מעניינת אותנו".

מראינת: את חושבת שהבלגיות היהודיות מרגישות כך?

פנינה: אפילו יותר. להן אין את השפה. אני מדברת עברית וצרפתית [...] לפני כמה שנים מישהי אמרה לי "את לא כמותן" לא הבנתי את זה אז. הייתי חלק מהן. עבדתי בשגרירות, הייתי בת לשליחים [...] הרגשתי אחרת כאשר התחנתי עם בלגי. התחילה ההתרחקות. שמרתי על מעט מאוד קשרים עם ישראלים. מי ששמרתי איתו על קשר - אלה קשרים אמתיים. כל השאר יכלו להיות חברויות אבל לא נוצרו [...] תחושת הזרות מאוד חזקה. הן לא מדברות את השפה הן לא יכולות להיות גם וגם [...] הן מתרחקות ממך ונשארות קרובות אחת לשניה. חבל.

היהודיות הבלגיות והיהודיות שהגיעו מארצות אחרות דווחו גם הן על חוסר קשר בין היהודים לישראלים. לשאלתי אם יש להן חברים ישראלים הן עונות, ברוב המקרים (21 מתוך 25 מרואיינות), שאין להן יחסים חברתיים משמעותיים עם הישראליות.

סופי, יהודיה שהגיעה לבריטל מצרפת:

ההרגשה שלי עם הישראלים היא שהם מאוד מרוכזים בעצמם. הם לא משתלבים. אולי זה אנחנו שיש לנו בעיה לשחרר קצת. זאת התחושה שלי. דברתי עם ישראלים בישראל על הישראלים בבלגיה [...] יש תחושה שהם מאוד מאוחדים ואת לא יכולה להכנס

למעגל שלהם. זה מאוד קשה מה שאומר עכשיו אבל יש תחושה שאת נדחית על ידם
[...]

טענת המחקר היא שיחסים חברתיים דורשים מאמץ, ומאחר שהישראלים בבריסל מגיעים לזמן קצוב, באופן לא מודע היהודיות הבלגיות מפנות את המאמץ לחברויות ארוכות טווח. יתר על כן, ליהודיות הבלגיות יש מסגרות חברתיות קיימות כגון בתי ספר ותנועות נוער, שמהווים מקור ראשון ומשמעותי לעיצוב הזהות היהודית שלהן ולחיזוקה. היהודיות בבלגיה חיות בחברה סגורה בה אנשים עוברים, פחות או יותר, מסלולי חיים דומים. הישראליות המגיעות לבריסל עוברות מסלול חיים שונה, והחדירה לקבוצה הבלגית, הסגורה, ללא ידיעת השפה וללא הכרה מוקדמת של המנטליות הבלגית היהודית, מקשה על האינטגרציה. בעקבות זאת, נוצרות קבוצות סגורות של חברים. הישראלים מעדיפים מפגשים עם ישראלים, שם קל להם, יחסית, להרגיש שייכים.

ישראליות

על-פי פד'רסטון (Featherstone, 2000), מהגרים יהיו פחות שורשיים בתרבות ובלאום המקורי. בקרב הישראליות, ההגירה דווקא חיזקה את הזהות הלאומית הישראלית שלהן ובמקרים מסוימים אף חיזקה היבטים שונים בדת היהודית (נושא הדת יורחב בהמשך). חלק זה של המאמר ייתמקד בלאומיות הישראלית. ישראליות המגיעות לבריסל נמצאות בבעיה המאפשרת להן להרגיש "בבית" ובה מתנהלים חייהן. איסטהופ (Easthope, 2009) טוענת שניתן להבין זהות במונחים של מקום ותנועה בעת ובעונה אחת. המקום "ישראל" מאוד מרכזי בבניית זהותם של הישראלים בבריסל. במפגשים החברתיים מדברים עברית, מעלים חוויות מהצבא ומדברים לפעמים בסלנג צבאי. יהודים בלגים המדברים עברית, אך לא שירתו בצבא, לא תמיד מבינים את הנאמר. גברים בלגים הנשואים לישראליות, דווחו על תחושה של חוסר שייכות. קושי מיוחד היה כאשר במסגרת קבוצת החברים הישראלים נשמעו משפטים כגון: "הבלגים האלה", "הם לא יודעים לעבוד פה" ועוד. המגע עם האוכלוסיה הרחבה מינימלי אך עם זאת ישנה השפעה של החברה המקומית על זהותן של הישראליות. למעשה, כאשר קיים איום ממשי או מדומה על הישראליות, ההתכנסות בקבוצה חזקה יותר. ישנה היצמדות למעגלים החברתיים הישראליים בשל איומים אנטי ישראליים, אנטי יהודיים ואחרים. במעגלים חברתיים אלה, כפי שדווחו המראיינות, יש ביטוי לתחושת ביטחון המתבטאת, בין היתר, ביכולת לדבר בעברית. התכנסות זו מתבטאת גם בחיזוק הזהות הישראלית.

אנה, בת 45, מתארת את הזהות הישראלית שלה בצורה הבאה:

מראיינת: כשאני אומרת "זהות", מה הזהות הראשונה שעולה לך בראש?
אנה: ישראלית.

מראיינת: למה?

אנה: למה לא? [...] כי כבר שאלו אותי כמה פעמים וזה הדבר הראשון שעלה לי לראש. את יודעת מה? בגלל המגורים פה. בגלל שאתה כל הזמן מרגיש שאתה צריך [...] במידה מסוימת, במצבים מסוימים להסתיר את זה. במצבים אחרים, אחרים מתייחסים אליך בתור שכזה כי אתה נמצא בחוץ. יכול להיות שאם הייתי גרה בארץ, הדבר הראשון שהיה עולה לי לראש זה אישה או אמא או לא יודעת מה [...] אבל כאן בעצם אתה כל הזמן מסתובב סביב השאלה של הזהות הישראלית שלך. גם החזרה שלנו לארץ. למה אנחנו חוזרים? כי אנחנו לא יכולים למחוק את המילה "ישראלי" מהזהות שלנו. אני לא יודעת מה [...] לא יודעת. נראה לי שזה מאוד התחדד פה הקטע

הזה של [...] במידה מסוימת אולי זה מגאווה, אולי אתה שומר על עצמך שאתה אולי לא תשכח שאתה ישראלי. אפילו הילדים שלי, דרך אגב, הדבר הראשון שהם יגידו זה שהם ישראלים.

ביטויים נוספים לתחושת זהות לאומית ישראלית חזקה ניתן למצוא בדוגמאות הבאות.

יעל, בת 38:

אני מרגישה את הדבר הזה שנקרא ישראלי. המנטליות, החוצפה, האנרגיה, האומץ לעשות דברים, הפתיחות [...] אני ישראלית. אני אוהבת את ישראל, אני אוהבת את האנשים בישראל. אני אוהבת את חיבוק הדב הזה [...] אני אוהבת את זה [...]

לימור, שהיא גם בעלת אזרחות בלגית, בת 37:

[...] כי בשבילי במקום שאני נמצאת היום, השורשים שלי, העבר הכי דומיננטי שלי, שאמנם זה לא ההווה שלי, זו הישראליות שלי שאני לא יכולה להתנתק מזה. אם היום אני הולכת לאינטרנט, אחרי שאני בודקת את המיילים שלי הדבר הראשון שאני עושה זה לראות מה יש ב-YNET. לא מעניין אותי מה קורה בבלגיה, אני רוצה לדעת מה קורה בישראל. זה יותר חזק מהזהות היהודית שלי, זה יותר חזק מהזהות הבלגית שלי.

חוקרי גאוגרפיה שמים דגש על החיבור שבין המקום לזהות. איסטהופ (Easthope, 2009) מראה של"מקום" יש ממד חשוב בבניית הזהות. למהגרים ישנה תחושה דואלית למקום: הם נמצאים פה ושם. הישראליות חיות בבלגיה אך נמצאות הרבה בישראל, גם פיזית ובוודאי מחשבתית. הן טסות הרבה לישראל, והממעטות שבהן עושות זאת "רק" אחת לשנה. יצירת המעגלים החברתיים הישראליים, הבועה הישראלית, מאפשרת יצירת "ישראל הקטנה" במקום החדש. כדי לקרב את ישראל, הישראליות בבריטל צופות בתכניות ישראליות בטלוויזיה או באינטרנט, מקשיבות למוזיקה ישראלית וקוראות ספרים בעברית. ישנם חיים דואליים בין שני המקומות. המקום "ישראל" מאוד משמעותי עבור הישראליות בבריטל וגם בנקודה זו אין הבדלים משמעותיים בין הישראליות הנשואות לבלגים והישראליות הבאות לזמן מוגבל.

כדי לחזק את הזהות החברתית החיובית, אנשים נוטים להשוות עצמם עם קבוצות אחרות (Dooje & al., 2000). הישראליות מבטאות צורך חזק להשוות בין בלגיה וישראל והן משוות עצמן לשתי קבוצות התייחסות: הבלגים והיהודים הבלגים. בשני המקרים ההתייחסות לקבוצה האחרת הינה שלילית. בקרב הישראליות שרואיינו למחקר זה, היו מי שבטאו תחושות נגיביות כלפי המקום. להלן מספר דוגמאות לאמירות שנשמעות לעתים קרובות בשיחות עם ישראלים: "המקום הזה נמאס עלי"; "הבלגים האלה! ממש מטומטמים!"; "כל מה שמעניין את הנשים הבלגיות (היהודיות) זה איפה להסתפר ואילו נעליים לקנות". מאידך, תהליך זה של שלילת המקום בו הם גרים, קרי, בלגיה, הביא לביטויי העצמה של הבית, ישראל: "בישראל דברים כאלה לא יכולים לקרות"; "בישראל לילדים יותר טוב"; "בישראל יודעים לעשות דברים".

שילה, בת 40, חזרה לא מכבר עם משפחתה לישראל. באחת השיחות שלנו, שאינה חלק מריאיון פורמלי, שילה בטאה אידאליזציה של ישראל, בעיקר של מערכת החינוך:

שילה: אני חושבת תמיד על מה הילדים שלי מפסידים בישראל. להיות בחוץ. לנסוע לים. מערכת חינוך נורמלית, לא כמו פה!

מראינת: אל תשלי את עצמך, גם בישראל עלולים להיות קשיים. תהיי ריאליסטית כדי שתוכלי להתמודד איתם. אל תבואי לארץ באופוריה.

שילה: אני יודעת. אני לא משלה את עצמי אבל זה משהו אחר. יש דברים הגיוניים. זה מדבר בשפה שלי. איזה בית ספר בחרתי להם! הכל בטבע! המנהל כל כך נחמד! [...]
הוא התייחס לילדים כל כך יפה!

בתהליך ההגירה, העוזבים לוקחים איתם משהו מהמקום אותו הם עוזבים ומביאים אותו למקום החדש: מזכרות, טעמים, טקסטיל, צלילים, בין אם כיכרונות ובין אם באופן פיזי (Hannam & al., 2006). בניידות למקום אחר, אנשים מביאים את התרבות שלהם מארץ המוצא. עבורם הבית הוא היכן שנמצאת המשפחה (Geoffroy, 2007). הישראליות מחפשות את המוכר בבלגיה, הן מבקשות להביא לבלגיה טעמים, ריחות ושפה מוכרת כדי להרגיש שייכות. הישראליות בטאו את הצורך לקנות מוצרים ישראליים לאו דווקא בשל הכשרות, ומוכן שטעמים ישראליים קלסיים (כגון ערגליות, קרמבו, במבה ועוד) מעלים זיכרונות בשיחות בין ישראלים.

ענבל, בת 40, נותנת ביטוי מעניין לחוויית ההגירה שלה:

הייתי רוצה להוסיף שמאז שהגעתי לבריסקל אני מחפשת את המוכר והבטוח. אני מאוד רגישה. אני מחפשת את המוכר. לא סתם אני אומרת שאפילו העצים פה שונים. צבע השמיים שונה. הסביבה שונה. אפילו השקיעה שהייתה לנו איננה פה. המוזיקה יוצרת עומק לחוויה. אלה הבזקי אור שלוקחים אותך אחורה לילדות, לזיכרונות. בראש השנה את לא רואה אנשים הולכים לבית הכנסת, חנויות לא סגורות, ואין שירים לכל אורך החג. החוויה היא במישור אחד. לא עמוק. אנחנו לא חווים את זה במודע. בישראל זה שם כל הזמן: בישול עם תבלינים, אפייה [...] החוויה שלי היא ברמה שטחית. זה כמו שאני מתחת למים [...] אפילו ביומיום בנסיעה הביתה אני רוצה לשמוע את הקולות ולהריח את הריחות. זאת לא המציאות שלי. אני מחכה לדברים האמתיים שישובו: שקיעה, צבע השמים, ריחות סביבתיים, אני מתגעגעת לזה, לריחות ולרעש הישראליים. בהתחלה הייתי מאוד מתוסכלת. לא היה אפילו רמז למה שהיה לי קודם. היתה לי תחושה שזה מאוד קר. לא פתוח להכיר את האחר. אני בחיפוש מתמיד אחרי המוכר.

נקודה מעניינת היא המפגשים של ישראלים החיים בבלגיה ושל אלה החוזרים מבלגיה המתקיימים בישראל. ישנה קבוצת ישראלים, השייכת בעיקר לאחד מבתי הספר בבריסקל, אשר פעם או פעמיים בשנה עורכת מפגשים חברתיים של ישראלים החיים בבלגיה ונמצאים בביקור בישראל, וישראלים שחזרו לארץ. המפגשים מחדדים את החיים הדואליים של הישראלים ואת הזהות של "הישראלים מבלגיה".

טקסים ישראליים

הזהות הראשונה עליה דברו המרואיינות היא "להיות ישראלית". החוויה הממשית של הישראליות באה לידי ביטוי באירועים המרכזיים של המדינה: יום הזיכרון ויום העצמאות.

מהלך טקס יום הזיכרון בבריסקל דומה מאוד לזה המתקיים בישראל. הטקס בעברית כמו אומר "לישראלים בלבד". לפני כ-11 שנים החליטה קבוצת ישראלים לארגן טקס לציון יום הזיכרון לחללי צה"ל כתגובה לטקסי יום הזיכרון שהיו סגורים עד אז בפני ישראלים שאינם עובדי השגרירות. הטקס התקיים במתחם בו גרו ישראלים רבים. מהלך הטקס היה ישראלי לחלוטין, הוא נוהל בעברית והיה פתוח לכל הישראלים. דבר קיומו של הטקס עבר מפה לאוזן. זמן מה לאחר מכן, הטקס עבר להיות מנוהל על-ידי אנשי אל-על. הוא התקיים בבית ידידי האוניברסיטה העברית. גם אופיו היה כרוב הטקסים בישראל. בטקס זה, להבדיל מקודמו, היה היבט דתי שבא לביטוי בקריאת התפילות "אל מלא רחמים" ו"קדיש" על-ידי משתתפים דתיים ואפילו חזנים. ההיבט הממלכתי בא לביטוי בנוכחותם של שגריר ישראל בבלגיה והשגריר

לאיחוד האירופי. בשנתיים האחרונות, ניהול טקס יום הזיכרון עבר לידי מתנדבי הבית הישראלי והוא מתקיים בבית הכנסת הרפורמי. ניהול הטקס עבר מידיים פרטיות לניהול יותר ממוסד עם נוכחות משמעותית יותר של השגרירים המייצגים את המדינה. טקס יום הזיכרון מרכז לתוכו את תמצית הישראליות המשמעותית כל כך לישראלים החיים מחוץ לישראל. הטקס במתכונתו המוכרת בישראל מאפשר חיבור מידי של הישראלים לישראל, כפי שהיא מתבטאת בזמן הספציפי של הטקס. כדי להבין נקודה זו היה עליי להשתתף בטקס יום הזיכרון באחד מבתי הספר הבלגיים היהודיים. הטקס נוהל בעברית ובצרפתית על-ידי תלמידי בית הספר התיכון, שכל תלמידיו נכחו בו, ואף הוריהם הוזמנו. רוב הבאים היו ישראלים. על הקיר נתלו דגל ישראל ודגל בלגיה זה לצד זה. ביציאתי מהטקס שאלה אותי אחת הנשים הישראליות שנכחה בטקס: "את חושבת שזה מתאים לשים את דגל בלגיה?" החוויה הישראלית באותו בית ספר לא הייתה שלמה בשל הסממנים הבלגיים הבולטים - שפה ודגל.

יום העצמאות, אירוע ישראלי נוסף, נחגג בעיקר בקרב חברים. ביום העצמאות מחקים את המסורת הישראלית באמצעות הסמלים הישראליים כל כך - ברביקו, מוזיקה ישראלית וסרטים ישראליים. לחגיגות אלו הוזמנו בדרך כלל רק ישראלים. ה"לא ישראליים" היחידים היו בני זוגם של ישראלים. גם באירועים אלה, שלרוב הינם פרטיים, חוויית הישראליות חזקה מאוד עבור המשתתפים. המוכר מאפשר לישראלים להתחבר לזהות הישראלית ולחזקה. החיבור לישראלים אחרים מאפשר חיזוק של הזהות החברתית הישראלית. אחד הגברים שנכח באירוע כזה ביטא חוסר נוחות: "אני לא מבין איך אנשים מזמינים חברים והם מתיישבים מול הטלוויזיה לצפות בסרט. זה כל כך לא מנומס!".

דת

הישראליות הן ברובן חילוניות, חלקן מגדירות את עצמן כמסורתיות. מסורת של חגיגת החגים, הדלקת נרות בשבת ובחג, אפיית חלות, וביקור בבית הכנסת לרגל חגים כגון ל"ג בעומר, פורים, שהפכו לשגרה בקרב הישראליות על אף חילוניותן, כהגדרתן. הנשים מחפשות את השייכות ואת החזרה למה שהיה מוכר מהבית, על מנת להימנע מתחושת ניכור. את החגים חוגגים הישראלים בקבוצות חברתיות, בדרך כלל עם ישראלים אחרים. הישראליות בבריטל מרגישות את הצורך להעביר לילדים את מה שהיה מוכר להן. הזהות היהודית המוכרת מהבית מאפשרת את הבאת "הבית" למקום החדש, לבלגיה. ברוב המקרים הישראליות לא רואות בזהות היהודית כזהות הראשונה שלהן, אולם דווקא היהדות היא שמאפשרת להן להרגיש בבית, להעביר לילדיהם את הטעמים, את הריחות ואת המסורת עליהם דברו.

לימור:

מאוד חשוב לי כן לשמור על איזושהי מסורת שזה מתבטא בעיקר בחגים, במנהגים של החגים. כמובן ברית מילה לבנים שלי שזה לא היה נתון לספק. אני כן חושבת שזה שאני חיה בבלגיה קרב אותי, למרות שבעלי מגביל אותי בקטע הזה. ללכת לבית כנסת בחגים מסוימים. זה משהו שגם אני מאוד נהנית ממנו, לא רק בשביל הילדים. בישראל בחיים שלי לא הייתי בבית כנסת. החיים פה מקרבים אותי יותר [...] עצם זה שהילדים שלי הולכים לבית ספר יהודי, קרב אותי לדת מאשר אם הייתי גרה בישראל [...] בארץ אם יש חג, יש חג. כל המדינה משתתקת. זה לא משהו שאתה בוחר. בוחרים בשבילך. פה אם אתה רוצה לשמור אתה צריך לעשות מאמץ.

ברוב המקרים, האמהות מרגישות צורך, בפרט בגלות, להעביר לילדיהם משהו מן המסורת. יש שבחירת בית הספר היהודי נועדה לשם כך. המגע עם היהדות דרך בית הספר, מעלה שאלות בקרב הנשים על רמת המסורתיות או הדתיות בבית:

יעל:

הילדים מתחילים לבוא עם שאלות למה אנחנו לא עושים ככה ורק עושים ככה. הייתי רוצה לעשות יותר [...] נעמי מבטאת תחושות דומות:

כשהילדים חוזרים מבית הספר עם דרישות להדליק נרות או לקדש, אז אנחנו עושים

לב ארי (Lev Ari, 2008) הראתה שלמרות הישראליות החילונית שמבטאים המהגרים הישראלים בארצות הברית, הזהות שלהם מכילה היבטים יהודיים דתיים. הם מדווחים שרוב חבריהם יהודים ומזדהים יותר עם הזרם האורתודוקסי. גם בבריטל המצב דומה ומעט מאוד ישראלים חברו לזרם הרפורמי. רוב הישראלים מבקרים בבתי הכנסת האורתודוקסיים, לרוב באירועים שונים, בעיקר סביב החגים שילדים אוהבים לציין כמו פורים או ל"ג בעומר, ורבים מהם מגיעים לפחות ביום כיפור לבית הכנסת. חגיגת החגים הפכה חשובה לחלק מהנשים והן עושות מאמץ לשמר מסורת זו, ובדרך כלל הן עורכות את החגים בבית ומזמינות קבוצת חברים.

זהות מקצועית

מקום העבודה מהווה עבור מהגרים רבים נקודת ממשק חשובה עם החברה אליה הגיעו. יש ישראליות המגיעות לבריטל למטרת עבודה בשגרירות ישראל, שם הן יוצרות לעצמן את ה"בועה" שלהן שגם עובדות השגרירות שאינן ישראליות, אינן מהוות חלק ממנה. מעט מאוד ישראליות עובדות בחברות בלגיות, ורובן עובדות בחברות ישראליות או יהודיות, למשל בבתי ספר, בחברת אל-על וכד'. בהגירה למקום החדש מאבדות הנשים את זהותן המקצועית. יש נשים שמנצלות את פסק הזמן להסבה של חייהן המקצועיים, ובקרב הנשים שאינן עובדות יש המחפשות תעסוקה ולימודים.

השפה מהווה כלי חשוב באינטגרציה של הנשים בחברה בה הן חיות. הישראליות הבוחרות לעבוד מעדיפות מקומות עבודה בהם יש להן אפשרות לעבוד בעברית או באנגלית. חלקן לומדות צרפתית באופן פורמלי רק לאחר מספר שנים של מגורים בבריטל. מאחר שרוב הישראליות לא מדברות צרפתית, הן מתקשות למצוא עבודה שלא במסגרת ישראלית או יהודית. לחלקן אין אישור עבודה, ויתרה מזאת, מציאת עבודה כרוכה בשילוב ובאיזון בין הבית לעבודה. הקושי רב יותר כאשר אין להן תמיכה של המשפחה המורחבת. הישראליות המגיעות לבריטל לא ממהרות להכנס לשוק העבודה המקומי, גם בשל אילוצים של חוקי המקום.

ישראליות המועסקות במקומות עבודה בלגיים מתארות את חוויית המפגש עם החברה הבלגית כמחדדת את הזהות הישראלית ואף היהודית שלהן. הישראליות הופכות "לשגרירות" של מדינת ישראל כלפי החברה הבלגית, הן נשאלות על המצב בארץ ולעתים אף נתקלות בביקורת ובשאלות על הנעשה בישראל, עמן הן מתמודדות בדרך של דו-שיח. היהודיות הבלגיות מעדיפות שלא להכנס לשיח כלשהו על המצב הפוליטי בארץ.

לימור:

אני מרגישה כמו שגרירה. הם שואלים אותי שאלות על ישראל ובמיוחד על החגים היהודיים ומה אנחנו עושים. אני עונה ומסבירה להם. אני מגלה כמה אנשים בורים בידע שלהם על הישראלים ועל היהדות. אני חושבת שזה בגלל אנטוורפן ואיך שהם רואים את הקהילה היהודית.

סיגל, בת 49, עובדת בחברה בבעלותה. לפני ראש השנה היא שולחת דוא"ל כדי לאחל "שנה טובה". על תגובות האנשים היא מספרת:

אני לא יודעת, נדמה לי שהם לא סקרנים. אני הייתי רוצה לדעת יותר אם המצב היה הפוך.

פנינה, בת 38:

הם עושים את האמלגם בין היהדות לישראליות. הם לא מבחינים. הם כבר בקשו ממני לקחת יום חופש ליום כיפור ביום אחר.

זהות נשית

לפי המודל של מינצר (Mincer) המנותח על-ידי בילבי (Bielby & Bielby, 1992), נשים יהגרו אם הרווח בעקבות המעבר יעלה על ההפסד. אישה קשורה לנסיבות המשפחתיות גם אם הן עומדות בסתירה לצרכיה הפרטיים. נשים ייטו פחות להתקדם בהיררכיה במקום העבודה. עדיין רווחת התפיסה לפיה האם היא זאת שצריכה לטפל בילדיה (Bailey, 2000). במחקרה של גרסון (Gerson, 1987) נמצא שנשים שינו את העדפתן לכיוון העדפת הביתיות, ועם הזמן הפכו יותר ויותר ביתיות. במחקרה של בויס (Buijs, 1993) על מהגרות שעזבו בעקבות בני זוגן, נמצא שלנשים יש אחריות על שמירת השגרה בבית. עיסוק זה מונע מהן להיות מודעות למיצב (סטטוס) שלהן הקשור בכישלון במציאת עבודה. ישנם חוקרים (Umut, 2003; Williams, 2001) הטוענים שבחירה זו של הנשים אינה בחירה חופשית. ישנם כוחות המאלצים אותן להגר ובכלל זה להתמקד בספרה הביתית. גורדון וג'ונס (Gordon & Jones, 1987) מלמדות על האילוצים והווייתורים איתם התמודדו הנשים דרך סיפורי החיים של מהגרות.

נשים מחפשות זהות חברתית חיובית (Baker, 1989) וכדי להשיג זהות זו, הן ישוּו עצמן לנשים אחרות. הזהות החברתית מתפתחת גם ביחס למטלות בעבודה ובבית. הזהות החברתית של אישה עובדת תהיה שונה מזו של אישה שאינה עובדת מחוץ לבית אלא מטפלת בילדיה. חיבור הנשים לקבוצת החברות הישראליות הינו משמעותי יותר לנשים שאינן עובדות. על-פי גוטליב (Gottlieb, 2002), זהות מגדרית תלויה בזמן ובמרחב. המגדר מעוצב על סמך הסביבה בה אנו חיים ואיבוד מעמדן של הנשים כמפרנסות, מחזק את מעמדן בספרה הביתית כרעות ואמהות, כלומר, הסביבה החדשה מעצבת מחדש את זהותן ביחס לציפיות החברה לתפקידן החדש.

הישראליות שהגיעו לבריטל בעקבות עבודתם של בני זוגן, איבדו את הזהות המקצועית שלהן ודווחו על הרצון שלהן להיות בבית עם הילדים, ולוודא שהילדים מסתגלים לסביבה החדשה. ברוב המקרים, רק לאחר שהן חשות שמשפחתן הסתגלה למקום החדש, הן מחפשות לעצמן עיסוק כלשהו.

כאשר אישה מגדירה עצמה בצורה כלשהי, ומשייכת עצמה לקבוצה מסוימת, היא מאבדת את הייחודיות שלה ומתחילה להתנהג, להתלבש ולדבר בהתאם לנהוג בקבוצה אליה

היא משתייכת כעת (Marshall & al., 1989). בבריסל, הנשיות הישראלית הממוספסת משהו, מפנה עצמה לנשיות אירופאית. באופן כללי, הנשים מתלבשות בצורה אירופאית יותר ושמות יותר דגש על הופעתן החיצונית.

דורית, בת 38, אם לארבעה ילדים:

כשראיתי את הנשים בקלאב, איך הן עומדות עם חזיה ותחתונים תואמים, זה עשה לי חשק גם להיות כמותן. בסך הכל, פה זה גם אפשרי, זה לא יקר כמו בארץ [...]

לימור:

הייתי רוצה להרגיש יותר אישה [...] איפשהו בין בית, עבודה ילדים הייתי צריכה לוותר על הזמן של להיות אישה. הייתי מאוד רוצה להשקיע יותר בעצמי. לטפל בעצמי. הייתי רוצה לעשות מניקור, טיפול פנים, הייתי רוצה להיראות נאה יותר.

אימהות

אחד המאפיינים של הנשיות היא האימהות. הנשים הישראליות מבטאות, ברוב המקרים, "אימהות אינטנסיבית" (Intensive parenting) (Cheal, 2002). הישראליות מרגישות שבעצם המעבר הן עשו עוול מסוים לילדיהן. הביטוי לכך הוא עשייה מקסימלית למען הילדים עד כדי ביטול צרכיה של האישה עצמה. לדוגמה, נשים רבות מרגישות, במיוחד בתקופה הראשונה לבואן, את הצורך להשקיע בהתאקלמות של משפחתן בבריסל. הן עסוקות בחיבור הילדים למסגרות חינוכיות, במציאת חברים לקן המשפחתי, מטפלות בסידורים הרשמיים מול המוסדות הבלגיים ועוד. עשייה זו מונעת מהן להתפתח באופן אישי. כאשר האישה מרגישה שהמשפחה מעורה מספיק, היא מחפשת אפיקים למימוש עצמי. יש נשים שבוחרות עיסוק כלשהו כגון לימודי שפות, עבודה, לימודי אפייה או שוקולד. בחיפוש אחר המימוש העצמי, הנשים מבטאות תחושת משבר, ריקנות ופעמים רבות גם תחושה קשה על החיים בבלגיה. שיל (Cheal, 2002) טוען שנשים וגברים תופסים באופן שונה את תרומתם ואת אחריותם למשפחה. גברים רואים ביציאתם לעבודה כמספקת את הצרכים הכלכליים של המשפחה. עבורם, קידום משמעותו יותר כסף לצרכי כלכלת המשפחה. נשים, באופן כללי, מעדיפות עבודה שאינה תובענית במיוחד ושאינה דורשת שהייה של שעות רבות מחוץ לבית. בדוגמה שנותן שיל מ-West Haven הוא מסביר את מעורבותן של הנשים בקהילה (Cheal, 2002: 40). בבריסל, אין קהילה פורמלית, אך ניתן לראות מעורבות של הנשים בקבוצות חברתיות משמעותיות או בהתנדבותן בבית הישראלי. הן אלו שמארגנות אירועים כגון חגיגת ימי הולדת במשותף, חגיגת חגים משותפת, מסיבות מבוגרים, ארגון טיולים משפחתיים, ערבי תרבות, הרצאות סלון ועוד כהנה וכהנה פעילויות. הישראליות לא יהיו מעורבות בדרך כלל במסגרות בלגיות או יהודיות.

באופן כללי, מחקרים מדברים על קשייה של האישה לעבוד מחוץ לבית ולגדל ילדים (Hochschild & Machung, 1989) ועל כך שאמהות לילדים קטנים מתמודדות עם קושי ריאלי לחזור לשוק העבודה (Grossman & al., 1990). גרוסמן מסבירה שהחזרה לעבודה קשורה גם במאפיינים אישיים כמו האם האישה היא אשת קריירה או לא, וביילי (Bailey, 2000) טוענת שאמהות נוטות פחות לפתח קריירה. הנשים מחוברות יותר לספרה הביתית ועושות את מרב המטלות הביתיות (Lev Ari, 2008). נשים הנוסעות לשליחות בעקבות בני זוגן, ברוב המקרים אינן צריכות לעבוד, ובמצב זה הבחירה בין הספרה הביתית לקריירה נעשית קלה יותר. הלחצים

החברתיים להישאר עם הילדים בבית מצד אחד, והלחצים האישיים להתקדם ולהתפתח בעבודה מצד שני, מאפשרים קבלת החלטה נוחה יותר בהגירה, ולמעשה, דחיית קבלת ההחלטה.

הישראליות שרואינו למחקר, בטאו צורך להקדיש את התקופה הראשונה להגעתן להתאקלמות המשפחה במקום. זמן מה אחר כך, בדרך כלל לקראת השנה השנייה, הן מתחילות לחפש לעצמן תעסוקה. הנשים העובדות בוחרות עבודות נוחות עם לוח זמנים גמיש, כגון עבודה במוסדות ישראליים או יהודיים בהם יש חופשות בחגי ישראל, ואחרות בוחרות בהוראה.

זהות הישראלית והזהות היהודית של האמהות מעלות התמודדויות עם חששות מול האוכלוסיה הכללית בבריטל. יש החוששות שיראו שהבנים נימולו ולכן "מסתירים טוב טוב כשהולכים לבריכה".

כך לדוגמה שרון, בת 43, אם לשלושה בנים:

אני פוחדת פה. אני ממש פוחדת מאנטישמיות! את יודעת, כשאני הולכת עם הבנים לבריכה אני מכסה אותם במגבת, שלא יראו שהם יהודים.

בתקופות של מתח, הורים מלמדים את ילדיהם לא לדבר עברית בפרהסיה. מעבר לזה, לגבי עצמן, כאשר הן נשאלות למוצאן, בהתחלה יש חשש אך הן יאמרו שהן ישראליות לאחר שיחה קלה עם בן שיחן.

דליה:

כשאני פוגשת אדם זר והוא שואל אותי "מאיפה את", לוקח לי כמה שניות לענות לו. תמיד יש לי חשש שיש לו תפיסה מעוותת על ישראל והישראלים. זה מרתיע. זה מרתיע אותי.

"להיות אישה של..."

חלק מהנשים הישראליות מגיעות לבלגיה בעקבות עבודתם של בני זוגן. במקרים רבים הן "מקריבות" את הקריירה שלהן למען זו של בני הזוג. בבלגיה הן מגיעות לריק, תחושת ריקנות שמתחדדת במיוחד לאחר תקופת הסתגלות בה השקיעו את מרצן בבניית הקשרים וחיזוק הכישורים של בני משפחתן במקום החדש. הישראליות רואות עצמן שותפות להצלחתן של בן הזוג בעבודה, והן מתארות את התרומה שלהן בהשקעה בגידול הילדים ובטיפוח הבית. גם בויס (Buijs, 1993) מתארת את חשיבות התמיכה של הנשים המהגרות בבני זוגן.

יעל מתארת את השותפות שלה בהצלחתו של בן זוגה:

מראינת: האם את מרגישה שיש לך חלק בהצלחה המקצועית של בעלך? יעל: כן בטח! בלעדיי הוא לא היה יכול להשיג מה שהשיג. נתתי את הגב שלי להצלחה שלו אבל עשיתי זאת כי רציתי. אף אחד לא הכריח אותי. אני גאה ששחררתי אותו מהמטלות היומיומיות כדי שהוא יוכל לפתח את ההצלחה שלו. זוהי הצלחה של המשפחה. אחרי הכל, כולנו נהנים מההצלחה שלו. אין לי בעיה להיות האישה של.

גם אלה, בת 40, מייחסת את השותפות שלה בהצלחת בן זוגה באופן דומה:

אני לוקחת את הטיפול בבית על עצמי. הוא לא מתעסק עם הילדים, חוגים, חברים [...] הכל אני עושה. הוא באמת פנוי לעבוד.

אורלי, בת 41, גרה בבלגיה עם ארבעת ילדיה בעוד שבעלה עובד בגרמניה:

אני [...] כן, אבל לא הייתי לוקחת קרדיט גדול כאן. כן אני אגיד לך למה. אני חושבת שבעלי בהחלט פנוי להתרכז בעבודה. בבית יש שקט יחסי שיכול לשחרר אותו מלהרגיש אחראי [...] ביום יום אני זו שמתחזקת את הבית, את המשפחה והוא בהחלט פנוי להתרכז בעבודה. אני חושבת שהוא, באופן אישי, יש לו יכולות ברורות להתרכז ולקחת מעצמו את מה שהעבודה דורשת. אני חושבת שהחלק שלו גדול בהצלחה שלו.

רינת רואה את מקומה של האישה במשפחה כמרכזי מאוד:

המקום של האישה במשפחה הוא מאוד מרכזי [...] בגלות, הבעל מתחיל עבודה חדשה וזה לא חשוב אם זה באותה חברה בה עבד קודם או לא או כמה היה מוכן לזה [...] זה חדש ויש לו לחצים, יש לו לחצים בעבודה. לילדים יש לחצים בבית הספר. אינטגרציה מאוד קשה. זה לא משנה מה הגיל של הילדים. זה מתחיל בשפה החדשה ונמשך ביחסים חברתיים [...] האישה מוצאת את עצמה (א) היא לא עובדת ולכן איננה שותפה שווה; (ב) מאחר שהיא לא עובדת מצפים ממנה לעשות יותר "אבל את לא עובדת [...] יש לך את כל היום [...]" במקרה שלי הפכתי להיות עקרת בית.

דליה, בת 38:

מראיית: את חושבת שיש לך חלק בהצלחה המקצועית של בעלך? דליה: אני מאמינה שכן. בלי להשתחצן [...] ברגע שבעלי יודע שהבית רגוע ומתפקד והעורף שלו שמור, ואין בעיות ולחצים בעורף, בחזית הוא מתפקד כמו שצריך. אני חושבת שזה מאוד משפיע ברמה הכללית אצל גברים [...] אני רואה מהצד גברים שהבית לא מתפקד כמו שצריך: לאישה קשה, היא ממורמרת, מתלוננת, נזקקת [...] קשה לו בעבודה. זה מגיע על חשבון.

רינה, בת 35, מתארת תמיכה נפשית יותר:

לפעמים הוא חוזר מבולבל ועצבני וזה [...] אני אומרת לו טוב, נשכיב את הילדים ותשתף ותספר. והוא באמת משתף ומספר ואני לפעמים חושבת בקול רם 'מה שנקרא'. ואומרת לו תעשה ככה או תנסה ככה. ולפעמים הוא אומר לי אני אנסה וזה רעיון טוב או לא חשבתי על זה [...] לפעמים בעצם זה שאני כאן ואני מקשיבה ואני שואלת אותו שאלות והוא נפתח והוא נרגע, אז הוא מתרכז ולא נכנס לכל הזה [...] ובעצם הוא מצליח. כך שבאופן עקיף יש לי חלק בהצלחה שלו. והוא לא מפסיק להגיד לי כל הזמן, לאחרונה שהוא גדל בעסק שלו, הוא אמר "יו שתהיי בריאה שתדעי לך זה בזכותך [...] את מאפשרת לי. את בוטחת בי, את מאפשרת לי".

"אם לא הייתי רוצה, לא היינו פה"...

תהליך קבלת ההחלטה להגר מלווה בדיונים בין בני הזוג. הנשים איתן שוחחתי, נוטות להפגין את כוחן ואת מקומן בתהליך קבלת ההחלטות. הן מאמינות שההחלטה להגר או אף להשאר בבריסל הינה שלהן. חלק מזה נובע ממעמדן כמחוסרות עבודה וערעור זהותן המקצועית, מצב אליו הגיעו בעקבות ההגירה. מאחר שהבית הפך למקומן הכמעט אולטימטיבי, הן מנסות להחזיר לעצמן חלק מהמעמד, האמתי או המדומה, של בעלת הכוח והאמירה בספרה הביתית. חלק אחר נובע מאמירותיו של הגבר בדבר יכולת ההחלטה שלהן בנושא.

דורית מתארת את תהליך קבלת ההחלטות. היא טוענת שההחלטה, בסופו של דבר, הייתה הודדית. עם זאת בדבריה ניתן לשמוע שגם אם ההחלטה היתה הודדית, עדיין ההחלטה הסופית היתה שלה.

הוא גם רצה. הוא כחוויה רצה לנסוע ולקחת את הילדים. במשך הרבה שנים עמדה האפשרות הזו בפתח. הוא עבד הרבה שנים בחברה בין-לאומית ואני זו שעצרתי את זה כל הזמן משני טעמים עיקריים. האחד, הידיעה שזה יפגע בחיים המקצועיים שלי ולא

רק [...] זה גם ינתק אותי מדברים שאני קשורה אליהם. וגם החשש מפני המאמץ, המעבר. אני הייתי מאוד מודעת לרווח אבל גם למחיר. גם בגלל הידע המקצועי וגם הידע האישי שלי, מהחוויה שלי. חווית ההגירה שלי היתה חוייה סך הכל חיובית. אני סיפור מוצלח. יחד עם זה [...] מוצלח מוצלח וקשה. אז אני די הרבה זמן ככה שמתני מעצורים. ובעלי במשך ארבע שנים אנחנו גרנו בארץ והוא היה על הקו. עד שהגענו להחלטה משותפת [...] את העיתוי אני בהחלט בחרתי [...]

קרן:

לקח לי הרבה זמן להחליט. הוא היה פה שנה לפני [...] היה לי קשה להחליט.

לעומת קרן, יעל רצתה להגיע לבריטל. יעל ראתה במעבר אפשרות להתפתחות כלכלית. חשוב לציין שיעל כילדה גרה במקומות שונים בעולם בשל עבודתו של אביה:

למה רציתי לבוא לפה? ראיתי בזה חוויה. ראיתי בזה אפשרות להתפתח כלכלית. ראיתי בזה הזדמנות לבעלי להתפתח כלכלית [...] אני תומכת בו ולכן אני הולכת לאן שהוא הולך. זהו זה. זה בעיקר הקריירה שלו, החוויה שלנו. אמרנו שזה היה גם עיתוי מתאים לעזוב. אחר כך, כשהילדים יהיו יותר גדולים, לא נוכל לעשות את זה.

מסקנות

מאמר זה מלמד על חוויית ההגירה של נשים ישראליות לבריטל. הנשים תיארו את חוויית ההגירה ואת חייהן בבריטל מנקודת מבטן. בקרב הישראליות המהגרות למקום מגורים חדש, חוויית ההגירה משאירה חותם על עיצוב זהותן. המאמר דן בזהויות דומיננטיות בחייה של המהגרת, וכיצד ההגעה לבריטל משפיעה על זהויות אלה. מאמר זה דן בהרחבה במכניזם התומך בעיצוב זהויות אלה – "הבועה הישראלית".

חוויית ההגירה מחזקת את הזהות הלאומית הישראלית, וההווייה הישראלית הופכת מרכזית מאוד. רוב הנשים הישראליות (10 מתוך 15) ראו בזהות הלאומית שלהן "ישראלית" כזהות הראשונה והעיקרית. כפי שתיאר שיל (Cheal, 2002), למשפחות יש צורך חזק ביצירת רשתות חברתיות לתמיכה, לכן הנשים הישראליות יוצרות רשתות חברתיות כאלה בבועה ישראלית. הישראליות בבריטל מדווחות על קושי ביצירת קשרים משמעותיים עם היהודים המקומיים, ובכך ממצאי מחקר זה תומכים בממצאי מחקרים אחרים (Brent, 2009; Rucker, 2008; Lev Ari, 2008; Ilani, 2008) הטוענים גם הם שהישראלים המהגרים לארצות שונות, לא מרגישים חלק מהקהילה היהודית המקומית. ברנט (Brent, 2009) מצא שהישראלים מדווחים יותר על מחסומים ביחסיהם עם הקנדים ובכלל זה עם הקנדים היהודים, על יחסים אמביוולנטיים עם הקהילה היהודית, ועל היעדר תחושה של קבלה אמיתית. היהודיות הבלגיות מתארות את הקבוצה היהודית כקבוצה סגורה שלא מאפשרת את קבלתן אליה. הישראלים הנמצאים בבריטל לתקופה ארוכה, כגון אלה הנשואים לבלגים, יחפשו קשרים משמעותיים עם ישראלים אחרים במצב דומה.

ככלל, הקהילה היהודית שונה מהקבוצה הישראלית. היא אינה יכולה להוות 'קבוצה מארחת קרובה' (Proximal Host), השיח בקרב חבריה הוא ברובו שיח על השואה ותוצאותיה. זהו הקול שנשמע ברדיו יודאיקה, בשיח ובנאומים הנישאים באירועים שונים. היהודים הבלגים חיים בבלגיה ויוצרים את חייהם במקום על הריסות הקהילה שנדרשה להתפנות על-ידי הנאצים. ניצולי שואה רבים בנו את חייהם מחדש בבלגיה במקום ההרס והחורבן, וגם הדורות הבאים המתגוררים בבלגיה משמרים את האתוס של השואה. בבתי הספר עוסקים רבות בנושא,

תלמידים נוסעים לטקסים שונים בבלגיה, בבתי הספר התיכוניים כל התלמידים נוסעים לפולין, תנועות הנוער משתתפות בטקס הרשמי בדוסאן, מכלן ועוד. השיח של הישראלים, לעומת זאת, הוא שיח שונה. שיח של בנייה, של יצירה עם אוריינטציה לעתיד כאשר עתידם של רוב הישראלים שרואיניו למחקר הוא בישראל. הישראלים מדברים תמיד על חזרה לישראל גם אם לא תמיד מציינים פרק זמן ברור ומוגדר.

פדרסטון (Featherstone, 2000: 61) מצא שהמהגרים החדשים הם יותר רב-ממדיים ופחות שורשיים בתרבות המקור. מחקר זה טוען שהישראלים מאוד שורשיים, למדינת ישראל שמור מקום חשוב מאוד בזהותם של המהגרים, והם מרגישים מחויבות גדולה מאוד למדינה. הישראליות נשאלו לגבי השירות הצבאי של ילדיהן, האם יישארו בבלגיה כשילדיהן יגיעו לגיל הגיוס לצבא. עבור הישראליות הנמצאות בבלגיה לזמן מוגבל לא הייתה כלל התלבטות בנושא. הישראליות הנשואות לבלגים דברו על קשיים אך לא שללו לחלוטין את האפשרות. היהודיות הבלגיות לא ראו מצב זה כאידיאלי.

כפי שמתואר במאמר של פרלו (Frello, 2008) על היכולות הטכנולוגיות המאפשרות חיים במקום אחר, גם הישראלים מתחברים אל "המקום האחר" על-ידי כך שהם שומרים על קשר עם הבית באמצעות צפייה בטלוויזיה ישראלית דרך האינטרנט, בקניית מוצרים ישראליים, בהאזנה למוזיקה ישראלית, ובקריאת ספרות ישראלית.

ההגעה לבריטלי, ברוב המקרים, נוטלת מהאישה את זהותה המקצועית ותחת זאת היא מוצאת את מקומה בספרה הביתית, לוקחת על עצמה את תפקיד האם והרעה ומעצימה את מקומה בבית. היא מייחסת את התאקלמות משפחתה להתאקלמות שלה עצמה בחברה, בעיקר זו הישראלית. הנשים דווחו על השותפות בהצלחת בני זוגן בעיקר באמצעות לקיחת כל התחום הביתי לטיפולן. ממצאים אלה תומכים בממצאי מחקרים אחרים על הגירת נשים (Buijs, 1993; Tastsglou, 2006).

מקומה המרכזי בספרה הביתית מחזיר את האישה ליהדות, ובחיפוש אחר המוכר, היא מחזקת את הקשר של משפחתה עם היהדות ועם המסורת היהודית. אין בחיפוש זה מגמה של התחזקות דתית, אלא ביטוי לצורך להתחבר למוכר ולהרגיש שייכת. קשר זה עם היהדות לא בהכרח קושר אותה עם הקהילה היהודית, וגם לבתי הכנסת, ילכו הישראלים עם ישראלים אחרים. הנשים מדווחות על הדלקת נרות, חגיגת החגים עם חברים וכיוצא ב.

ההגירה מחזקת את הזהות האמהית בכך שהאם נתונה כולה להתאקלמות משפחתה במקום החדש. הנשים מבטלות את מימושן העצמי עד לשלב בו הן מרגישות שמשפחתן התאקלמה. על מנת להאיץ את תהליך ההתאקלמות, מתחברות הישראליות עם ישראלים אחרים, דבר שמאפשר מעבר קל יותר למקום החדש, ומאחר שהן מודעות לזמניותו של המצב, האילוץ להתמקד בספרה הביתית מתקבל אצלן ללא קונפליקטים.

מאמר זה מאפשר הצצה לחייהן של הישראליות בבריטלי ולמידה על חוויית ההגירה של נשים העוזבות את ישראל בעקבות בני זוגן והשפעתה על זהותן. יריעת מחקר רחבה יותר ומעניינת היא השוואה של הקהילה היהודית בבריטלי עם זו באנטוורפן בשל האופי השונה של שתי הקהילות.

הערה

1. מיזוג של השקפות עולם שונות לשלמות אחת.

רשימה ביבליוגרפית

- ליפקין, א', ושרעבי ר' (2012). כן אני יכולה יותר: פרוייקט העצמה של נשים יוצאות אתיופיה. סוגיות חברתיות בישראל 13: 86-110.
- מלכה, ו', וקמה ע' (2011). חבל טבור שאי אפשר לחתוך: תקשורת ישראלית כמתחזקת זהות של ישראלים מהגרים בארצות הברית. מסגרות מדיה, 7.
- שרעבי, ר' (2005). קונפליקט ופשרה בהתמודדות נשים יוצאות תימן עם מסגרת סוציאליסטית. בתוך ט' כהן, וש' רגב (עורכים), *אישה במזרח אישה ממזרח* (עמ' 207-231). רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן.
- Abdulrahim, D. (1993). Defining Gender in a Second Exile: Palestinian Women in West Berlin. In G. Buijs (ed.), *Migrant Women, Crossing Boundaries and Changing Identities*. Oxford: BERG. Providence
- Bailey, L. (2000). Bridging Home and Work in the Transition to Motherhood - a Discursive Study. *The European Journal of Women's Studies*, 7, 53-70. London: Sage.
- Baker, D. (1989). Social Identity in the Transition to Motherhood. In S. Skevington & D. Baker (eds.), *The Social Identity of Women* (84 -105). London: Sage.
- Bhabha, H.K. (1996). Cultures in Between. In S. Hall & P. du Gay (eds.), *Questions on Cultural Identity* (53-60). London: Sage. 53-60
- Bielby, W.T. & Bielby D.D. (1992). I will follow him: Family Ties, Gender-Role Beliefs and Reluctance to relocate for a better job. *American Journal of Sociology*. 97(5), 1241-1267.
- Brent, D.H. (2009). Identity and Integration among Israelis Migrants in Canada. *Master of Art*, the Faculty of Graduate Studies, the University of British Columbia, Vancouver, Canada.
- Buijs, G. (1993). Introduction. In G. Buijs (ed.), *Migrant Women, Crossing Boundaries and Changing Identities*. Oxford: Berg Providence.
- Cheal, D. (2002). *Sociology of Family Life*. New York: Palgrave.
- Comer, L. (1987). Monogamy, Marriage and economic dependence. In E. Whitelegg & M. Arnot (Eds.), *The changing experience of women*. Oxford: Blackwell.
- Cresswell, T. (2006). *On the move: Mobility in the modern western world*. New- York, London: Routledge.
- D'Andrade, R. (1995). Moral Models in Anthropology. *Current Anthropology*, 36 (3), 399- 408.
- Doosje, B., Ellemers, N. & Spears R. (2000). Commitment and Intergroup Behaviour. In B. Doosje, N. Ellemers, & R. Spears (eds.), *Social Identity*. Oxford, UK: Blackwell Publishers.
- Easthope, H. (2009). Fixed Identities in a Mobile World? The relationship between Mobility, Place and Identity. *Identities: Global studies in Culture and Powe*, 1, 61-82.
- Favell, A., Feldblum, M. & Smith, M.P. (2007). Symposium: Mobility and Migration. The human face of Global Migration: a Research Agenda. *Society*, 44(2). 15-25.
- Featherstone, M. (2000). Public Life, Information Technology and the Global City: new Possibilities for Citizenship and Identity Formation. In E.D. Joseph (ed.), *Identity and the Social Change* . USA New Brunswick: Transaction Publishers.
- Ferro, A. (2006). Desired Mobility or satisfied immobility? Migratory Aspirations among Knowledge workers. *Journal of Education and work*, 19(2), 171-200.
- Frello, B. (2008). Towards a Discursive Alaytics of Movement on the making and unmaking of movement as an object of Knowledge. *Mobilties*, 3(1), 25-50.

- Geoffroy, C. (2007). Mobile contexts/ Immobile Culture. *Language and Intercultural Communication*, 7(4), 279-290.
- Gerson, K. (1987). What do Women Want from Men? Men's influence on women's work and family choices. In M. Kimmel (ed.), *New directions in research on men and masculinity* (115-129). Newbury Park, Beverly Hills, London, New Delhi: Sage.
- Gordon, E. & Jones M. (1987). *Portable roots: Voices of expatriate wives*. Presses interuniversitaires Europeennes.
- Gottlieb, A. (2002). Interpreting Gender and sexuality: Approaches from Cultural Anthropology. In J. MacClancy (ed.), *Exotic No more- Anthropology on the front Lines* (167-189). Chicago and London: University of Chicago press.
- Grossman, H.Y. & Chester N.L (Eds.) (1990). *The Experience and the Meaning of Work in Womens' Lives*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers
- Hannam, K., Sheller M. & Urry J. (Eds.) (2006). Editorial: Nobilities, Immobilities and Moorings. *Mobilities* 1(1), 1-22.
- Hochschild, A. & Machung A. (1989). *The Second Shift. Working Parents and the Revolution at Home*. New York: Avon Books.
- Ilani, O. (2008). Rejoining the Diaspora, Israelis Expatriates: A new Kind of Jew. *Haaretz* 21.2.2008.
- Lev Ari, L. (2008). *The American Dream – For Men Only? Gender, Immigration and the Assimilation of Israelis in the United States*. El Paso: LFB Scholarly Publishing LLC
- Marshall, H. & Wetherell M. (1989). Ch. 6: Talking about Career and Gender Identity. In S. Skevington & D. Baker (Eds.), *The Social Identity of Women*. London: Sage.
- Oreck, A. (2011). The Virtual Jewish History Tour- Belgium. Jewish Virtual Library; the American-Israeli Cooperative Enterprise, *Jewish Virtual Library*, available <http://dev.jewishvirtuallibrary.org/items/3297.html> (last accessed on 2 September 2011)
- Peirano, M.G.S. (1998). When Anthropology is at home: The Different Contexts of a single Discipline. *Annual Review of Anthropology*, 27, 105-128.
- Rocker, S. (2008). Expate and Excluded, Israelis in the UK. *The Jewish Chronicle*. Available: <http://website.thejc.com/home.aspx> (last seen on Thursday 23 February 2012).
- Scheper-Hughes, N. (1995). The Primacy of the Ethical Propositions for a Militant Anthropology. *Current Anthropology*, 36(3), 409-440.
- Scrinzi, F. (2003). The globalization of domestic work: women migrants and neo-domesticity. In J. Freedman (ed.), *Gender and insecurity migrant women in Europe*. England: Ashgate.
- Skevington, S. (1989). A Place for Emotions in Social Identity Theory. In S. Skevington & D. Baker (Eds.), *The Social Identity of Women*. London: Sage.
- Tastsglou, E. (2006). Gender Migration and Citizenship: Immigrant Women and the Politics of Belonging in the Canadian Maritimes. In A. Dobrowolski & E. Tastsglou (Eds.), *Women Migration and Citizenship- Making Local, National and Transnational Connections*, (201-230). USA: Ashgate.
- Umut, E. (2003). The politics of Identity and Community: Migrant women from Turkey in Germany. In J. Freedman (ed.), *Gender and Insecurity Migrant women in Europe*. England: Ashgate.
- Wade, J.E. (1984). Role Bouderies and Paying Back : switching Hates in Participant Observation. *Anthropology and Education Quarterly: Research Dilemmas in Administration and Policy Settings*, 15(3), 211-224.
- Waterston, A. (2005). Bringing the past into the Present: Family Narrative of Holocaust, Exile and Diaspora: The Story of my Story: An Anthropology of Violence, Dispossession and Diaspora. *Anthropological Quarterly*, 78(1), 43-61.

- Wilding, R. (2007). Transnational Ethnographies and Anthropological Imagining of Migrancy. *Journal of ethnic and Migration studies*, 33(2), 331- 348.
- Williams, J. (2000). *Unbending Gender- Why Family and work conflict and what to do about it*. Oxford: Oxford University Press.